НАЦИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ
Известия, том XIV, 2004

НОВООТКРИТО СРЕДНОВЕКОВНО СЪКРОВИЩЕ ПРИ С. ИЗВОРСКО, ВАРНЕНСКО[1]

Иван Петрински

В средата на м. Сърпен[2] 1993 г. в Националния исторически музей постъпи новооткрито средновековно съкровище. По сведение на откривателите, съкровището е намерено няколко дни по-рано в м. Пералнята, недалеч от с. Изворско, Варненско при изкопни работи за разширяване на коларски път. Еднодневни спасителни разкопки се проведоха една седмица по-късно.

Посоченото от откривателите местонамиране бе в млада гора, а изкопът – до ниския стръмен бряг на тесен коларски път. Безформената яма тук бе разширена в сондаж с размери 2,5/2 м. Заварената дълбочина бе 0 – 0,4 м. и в края на работния ден достигна 0,7 м. Пръстта бе канелено-горска до дълбочина от 0,5 м., а след това – жълт мазен льос.

Сред находките трябва да отбележим няколко малки четириръби железни гвоздея, част от закопчалка и най-вече – обрезка от златна монета. Археологическата среда на тези находки може да бъде интерпретирана като късноантично селище с площ 3-4 дка – късноантични чирепи бяха намерени в изкопа, а също и събрани от неговата околност.

Постъпилото в Националния исторически музей съкровище съдържа познати типове накити от времето на Второто българско царство:

– торкви[3], 4 бр.; от двойноусукана масивна тел. При закопчалките едва се забелязват следи от трета, по-тънка тел, която е изрязана още докато торквите са били в употреба; сребро (обр. 1 а, б, в, г)

– пръстен[4]; с припоен щит-касета с монтирано свелозелено стъкло, украсен с гранули; сребро със следи от позлата (обр. 2)

– вити отворени гривни[5], 4 бр.; краищата им завършват с приплеснати петлици, украсени с поансон; сребро (обр. 3 а, б, в; 4б)

– отворена гривна[6]; тънка пластина, украсена с геометрични мотиви чрез изчукване и гравиране; сребро (обр. 4а)

– наушници[7], 5 двойки и един единичен; от типа "биконично кухо тяло, нанизано на масивно гладко кръжило" в различни варианти – с и без украса по биконуса; злато и сребро с позлата (обр. 5 а, б, г, д, е, ж, з)

– двойка обеци[8]; с нанизани по две ажурни кубчета от гранули и намотки от филигран; сребро с позлата (обр. 5в)

– отворена обеца[9]; масивно кръжило с топчесто удебеление в единия край; злато (обр. 5и)

– монета[10] на император Андроник II с Андроник III, 1325 – 1328 г.; допълнително обрязана; злато

– обрезка[11] от монета; злато

По данни от досега известните девет големи съкровища от XII – XIV в. и от некрополи накитите в съкровището могат да се отнесат в широки граници – от втората половина на XI в. до втората половина на XIV в. Принадлежащи към добре познати типове, те имат широко разпространение

– некрополите и съкровищата от Михайловград[12], Луковит[13], Ловеч[14], Велико Търново[15], Кюстендил[16], Видинско[17], Прилеп[18] (некрополите в "Поткули", "Гробища", Маркови кули), с. Радолища[19], с. Ленище[20], с. Средно Нерези[21] до Скопие и Скопско[22], с. Мокрино[23] до Струмица, Демир капия[24], Кочани[25] (некрополите в "Цигански рид" и "Гропче"). Най-близките паралели на накитите от Изворското съкровище обаче са съкровищата от с. Долище[26] и нос Калиакра[27], и некрополът[28] на средновековния град Калиакра.

Относително голямото струпване на значими археологически находки в района Варна-Добрич-Каварна се характеризира и с определени, макар трудно уловими на пръв поглед, особености в изработката и в украсата на иначе широко разпространените типове накити. Без съмнение това скоро ще позволи ясното определяне на регионалните особености на средновековните български накити от XII – XIV в. тук. Производствените центрове, формиращи тези регионални особености, би трябвало да се търсят вероятно в границите на големите градски центрове Варна[29] и Калиакра[30], за което съществуват и недвусмислени писмени извори.

При случайни находки първостепенен въпрос е изясняване на тяхната автентичност. След появата на Изворското съкровище възникнаха следните въпроси и проблеми:

– за действителното местонамиране на находката;

– за малката дълбочина на посоченото ни местонамиране;

– за твърде широките граници, в които се датират отделните му части.

Откриването на няколкото четириръби железни гвоздея и части от закопчалка, чиито размер подсказва употреба за малко дървено сандъче, например, както и обрезката от перпера потвърдиха местонамирането му.

Сравнително малката дълбочина (от 0, 1 – 0, 4 м) може да се обясни както с ерозията, действала тук преди засаждането на горичката, така и с бързината, с която вероятно е укрита находката. На подобна дълбочина[31] е открито и съкровището от с. Долище, чието местонамиране е на не повече от 6 – 7 км по права линия от местонамирането на Изворското съкровище, и чиято цялостност не подлежи на съмнение.

На пръв поглед широките граници, в които се датират отделните накити на Изворското съкровище могат да бъдат смущаващи. Наслагването на датировките обаче показва, че всички те могат да битуват в срок от по-малко от 150 години през XIII – XIV в., което е приемливо за употребата на накити от скъпи метали, предавани от поколение на поколение. Изрязването на третата тел от торквите е допълнително указание, че за притежателите на съкровището не е било възможно да актуализират семейните накити, и даже, в един определен момент, се е наложило внимателно да намалят теглото им.

Положителните отговори на възникналите въпроси и проблеми формира и положителен отговор на въпроса за автентичността на Изворското съкповище.

В Изворското съкровище отсъстват най-скъпите типове накити и златарски техники, скъпоценни и полускъпоценни камъни, известни от други находки. Като обем съкровището също заема средно положение в редицата от големи съкровища от втората половина на XIV в. От масовите типове накити обаче го отделят скъпите метали, както и присъствието на торквите[32], които се приемат за белег на знатност. Това ни насочва към хипотезата, че съкровището представлява укрити в смутни времена семейни накити на дре-

бен местен болярин. Повече за неговите притежатели едва ли ще научим някога.

От историческите събития през втората половина на XIV в. можем да отделим три, които биха били най-вероятни като причина за укриване на Изворското съкровище. Най-ранна е обсадата на Варна[33] от войските на савойския граф Амедей VI – 25 листопад – 18 груден[34] (21 коложег[35]) 1366 г. Същинските военни действия продължават изглежда само между 25 и 29 листопад[36], когато са изпроводени пратеници за преговорите в Търново. След тази дата военните действия са прекратени и във военния лагер на Зеления граф под стените на Варна е организирано тържище[37], където местното население и нашествениците оживено търгуват.

Към трезориране на Изворското съкровище в периода 25 – 29 листопад 1366 г. ни насочва и отсъствието в съкровището на характерни за края на XIV в. типове накити като боздугановидните наушници с богата украса, кухите торкви, масивните гривни, така добре познати от останалите големи съкровища и гробни находки[38].

При тази хипотеза остава неясна съдбата на притежателите на съкровището – те едва ли, при такава кратка нестабилност, са емигрирали толкова далеч, че да не успеят да приберат семейните си ценности след това. Друг възможен недостатък на тази хипотеза е промененият характер на военните действия в края на XIV в. Както личи от сметководната книга на Антонио Барбериус[39] търговските взаимоотношения с местното население при воденето на военните действия започват да преобладават над откровенното ограбване, характеризиращо ги през по-голямата част от Средновековието. Така например, Миньон, официален пратеник на граф Амедей VI, наема (!) лодка край Варна, за да занесе в Калиакра посланието на графа до деспот Добротица[40]. Организирането на тържище във военния лагер под стените на Варна след прекратяването на военните действия също е ярко свидетелство за новите взаимоотношения "нашественик – местно население". Въпреки това обитателите на малките крепости около Варна със сигурност не са се чувствали защитени, особено след превземането на крепостта на нос Галата[41]. Напускайки района на военните действия притежателите на Изворското съкровище може би поемат към Калиакра по пътя, който води от Варна към Добруджа[42] и преминава точно през местонамирането на съкровищата от Изворско и Долище. Друга възможност е бягството да е осъществено на запад към големите крепости навътре в страната. Какъвто и да е пътя на това бягство, притежателите на Изворското съкровище не успяват да се върнат.

Други две събития, които може да са причина за укриването на съкровището са походът на Али паша към Варна през 1388 г.[43] или действителното завладяване на Добруджанското деспотство след 1393 г.[44] Новите отношения "нашественик-местно население", характерни за XIV в. не се отнасят за дивия османски завоевател[45].

Отсъствието в Изворското съкровище на накити, характеризиращи най-отчетливо втората половина на XIV в. ни насочва предимно към периода 25 – 29 листопад 1366 г. като вероятна дата за укриването му.

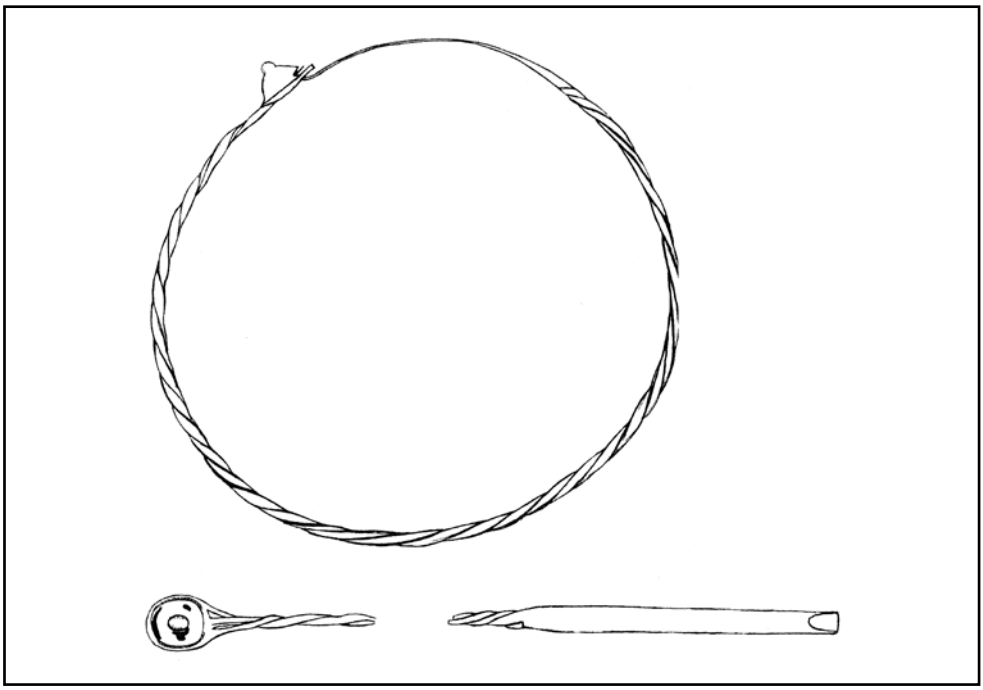

Обр. 1а.

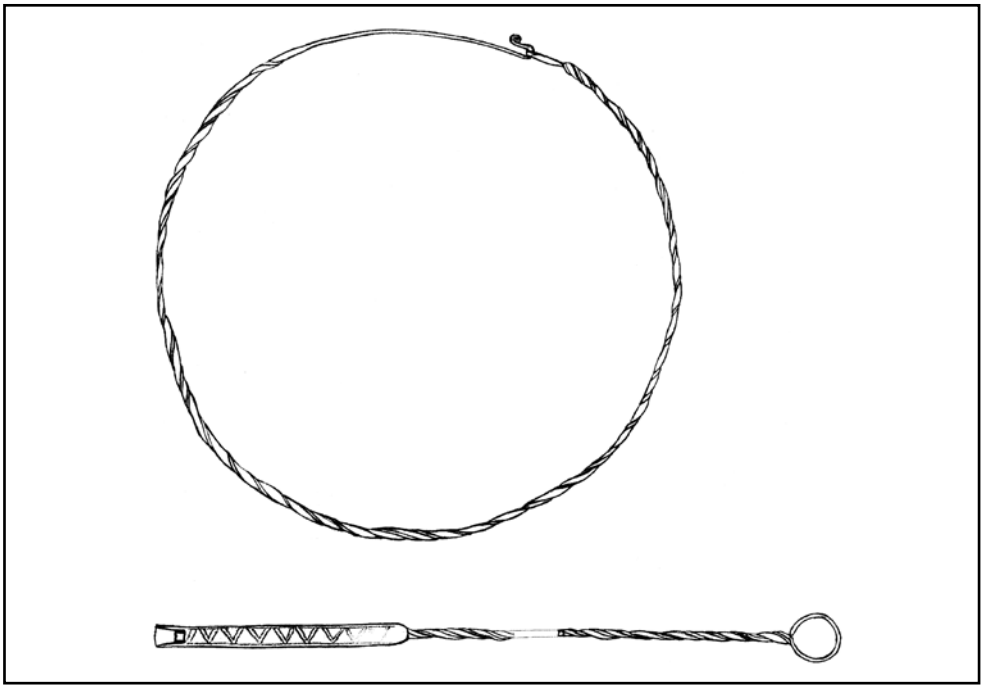

Обр. 1б.

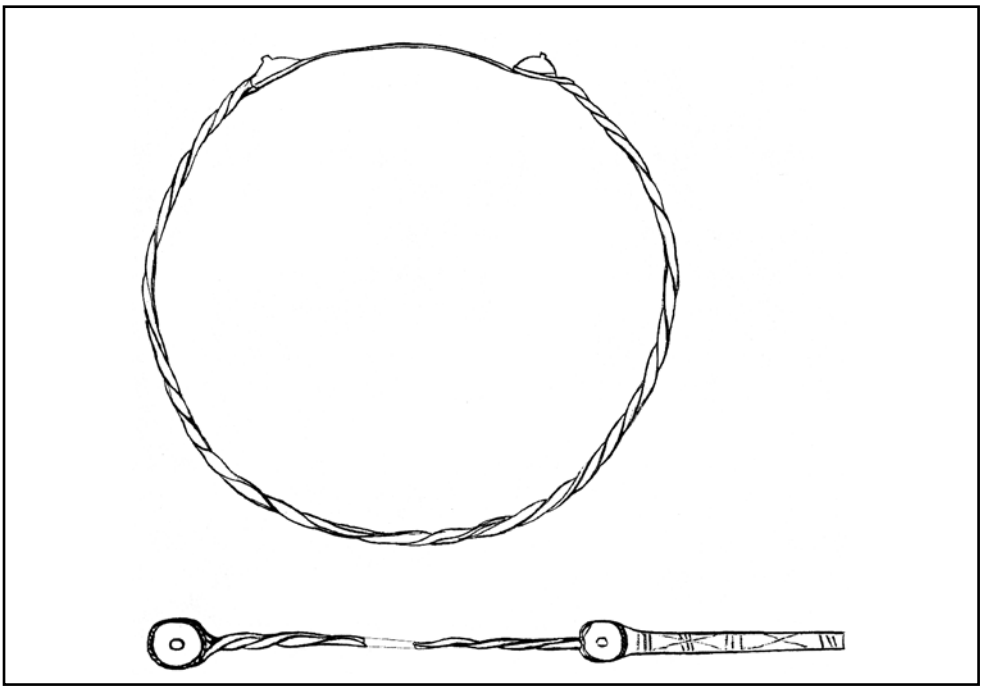

Обр. 1в.

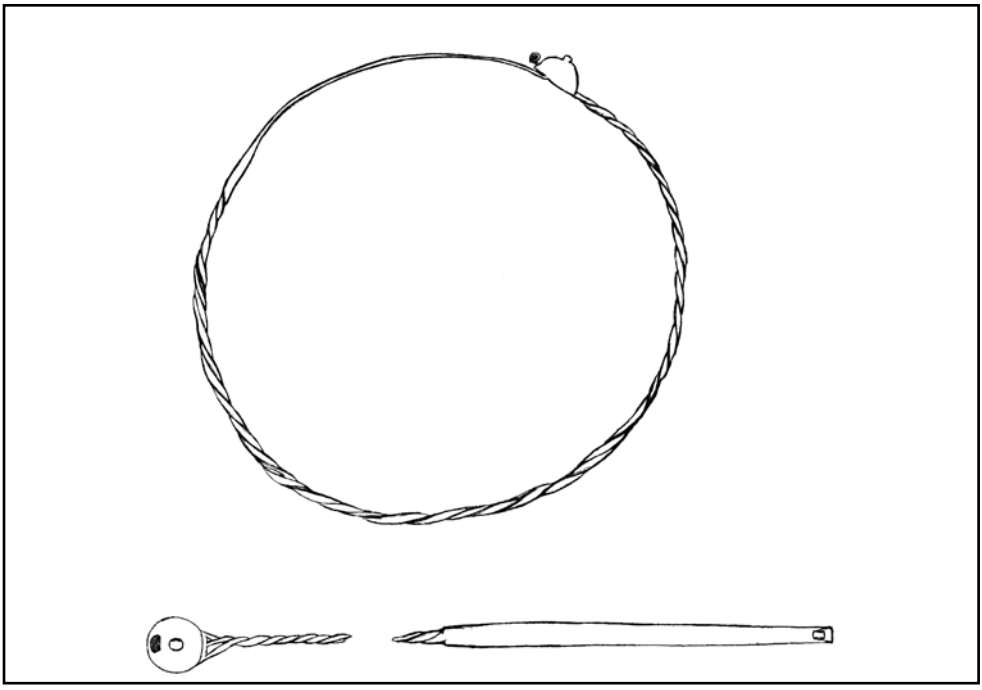

Обр. 1г.

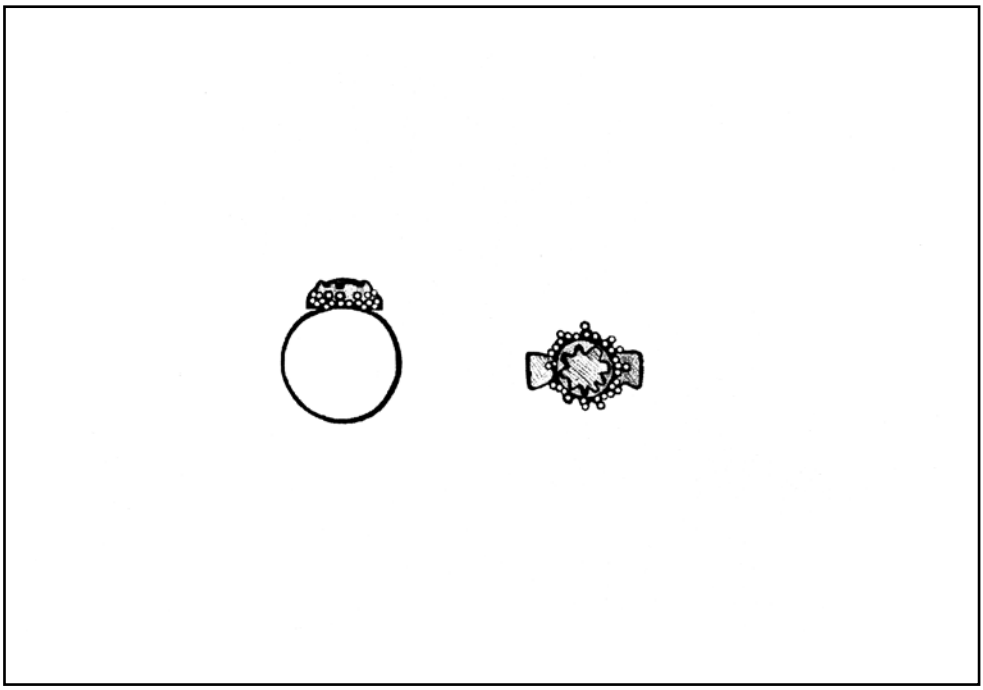

Обр. 2.

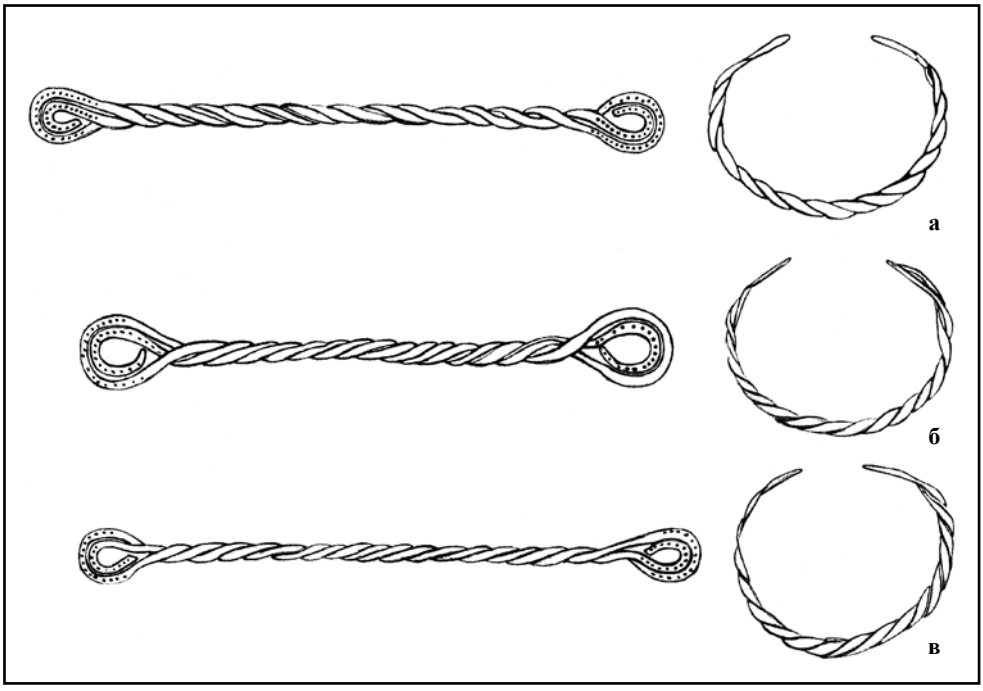

Обр. 3.

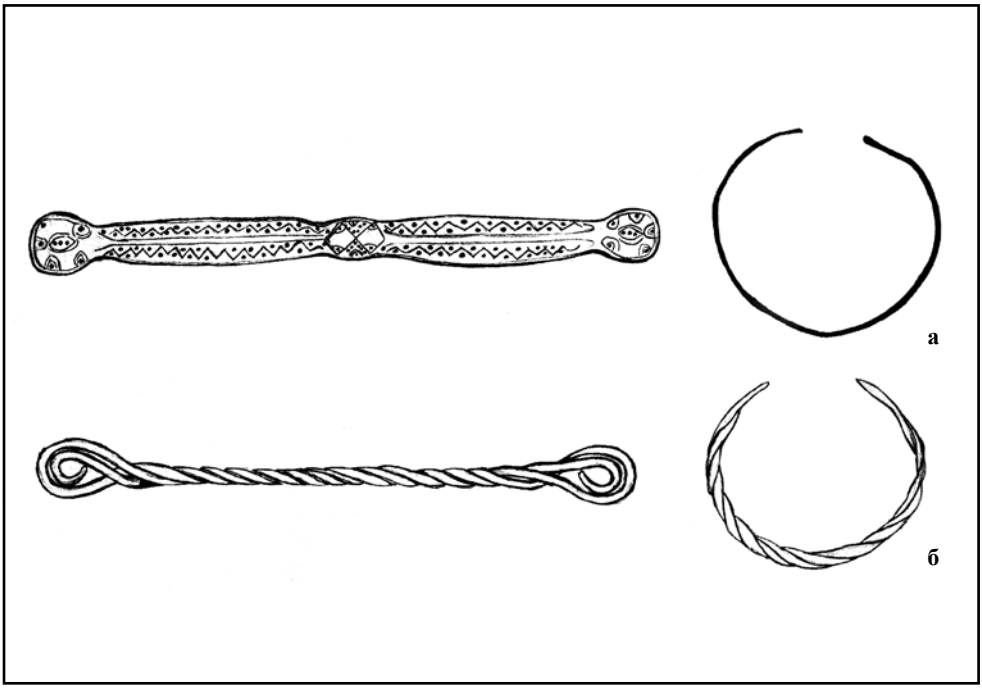

Обр. 4.

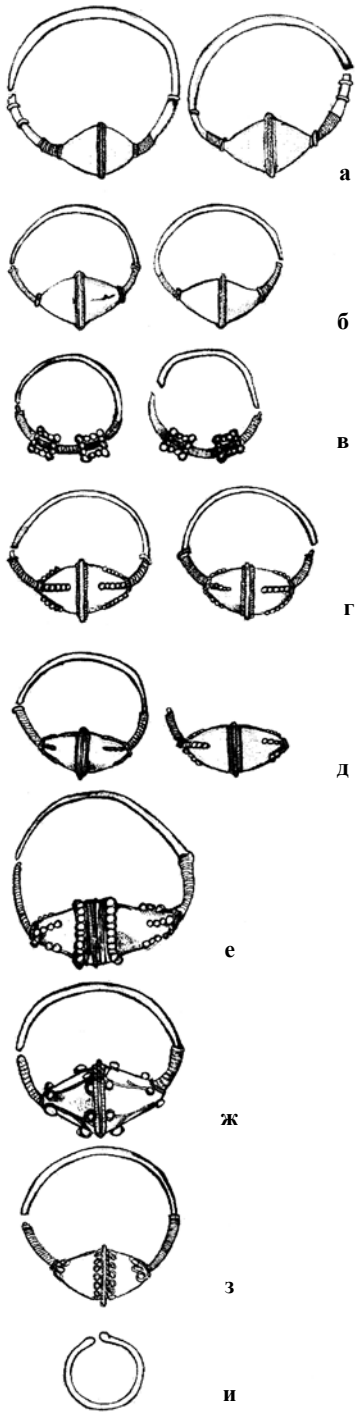

Обр. 5.

БЕЛЕЖКИ

1. Това предварително съобщение бе предадено за печат през 1995 г. Тъй като научното списание, за което бе предназначено, престана да излиза, предлагаме текста тук без изменение.
2. В статията са използвани българските названия на месеците: *сърпен* – ‘седмият месец на годината, юли’; *листопад* – ‘десетият месец на годината, октомври’; *груден* – ‘единадесетия месец на годината, ноември’; *коложег* – ‘дванадесетия месец на годината, декември’.
   За избора на названията и за необходимата обосновка – Вж: Ив. Петрински. Българските названия на месеците, Известие на Националния исторически музей, т. XV, 2005 (под печат)
3. НИМ инв. №№ 32997/ 18 – 21; диам. 19, 1 – 22 см; тегло 55, 81 – 109, 71 г
4. НИМ инв. №№ 32997/ 2; диам. на халката 2, 3 см, диам на щита 1, 7 см; тегло 8, 08 г
5. НИМ инв. №№ 32997/ 1, 8, 16, 17; диам. 6, 5 – 7 см; тегло 26, 08 – 34, 16 г
6. НИМ инв. №№ 32997/ 14; диам. 6, 5 см, ширина 1, 15 см; тегло 29, 37 г
7. НИМ инв. №№ 32997/4-7, 9 – 10, 13, 15; диам. на кръжилото съответно 3, 4 – 5, 1 см; тегло 6, 59 – 20, 25 г
8. НИМ инв. № 32997/12; диам. 2, 9 см; общо тегло 11, 03 г
9. НИМ инв. № 32997/ 3; диам 2, 1 см; тегло 2, 23 г
10. НИМ инв. № 32997/ 11; запазен диам. 2 см; тегло 2, 95 г
11. НИМ инв. №; 45601; дълж. 1, 3 см; тегло 0, 61 г
12. Г. Александров, Средновековно българско съкровище от Михайловград, А, 1984, 1, с. 31 и 33, обр. 3б, 3в, 3г
13. Ст. Станчев, Ив. Начева, Средновековен български некропол до Луковит, ИАИ, XXIII, 1960, с. 71 сл.
14. С. Георгиева, Р. Пешева, Средновековен български некропол край град Ловеч, ИАИ, XX, 1955, с. 511 – 557
15. Ат. Писарев, Средновековен некропол при църква № 18 на Царевец, ГМСБ, 7, 1981, с. 105 – 112
16. В. Писарова, Средновековни гривни от ОИМ – Кюстендил, А, 1985, 3, с. 48 сл
17. Й. Атанасова, Средновековни накити от Видинско, ИМСЗБ, 1, с. 231 – 247
18. Б. Бабиќ, Материјалната култура на македонските словени во светлината на археолошките изтражувања во Прилеп, Прилеп, 1986, с. 278 – 279; Е. Манева, Средновековен накит од Македонија, Скопје, 1992, с. 186 – 208 и обр.
19. Е. Манева, Средновековен…, с. 223 – 226 и обр.
20. Пак там, с. 211 и обр.
21. Пак там, с. 221 – 222 и обр.
22. Пак там, с. 223 и обр.
23. Пак там, с. 228 – 231 и обр.
24. Пак там, с. 141 – 164 и обр.
25. Пак там, с. 128 – 132 и обр.
26. Ал. Кузев, Накитните съкровища от Долище, МПК, XXVI, 1986, 4, с. 44 – 47; Експозиция на АМ-Варна, зала 29
27. Л. Бобчева, Колективна находка от средновековни монети и накити от нос Калиакра, ИНМВ, III (XVIII), 1967, с. 223 – 226
28. Л. Бобчева, Некропол от XIII-XIV в. в Калиакра, ИНМВ, 14, 1978, с. 164 сл.
29. Ал. Кузев, Накитните…, с. 46
30. Л. Бобчева, Икономическото развитие на Калиакра (по археологически данни) – В: Средновековният български град, С., 1981, с. 303. Откритото тук златарско чукче, макар и извън обичайната си археологическа среда, едва ли е случайно. Редовни археологически разкопки в подградието биха внесли пълна яснота.
31. Ал. Кузев, Накитните…, с. 46

32. Появилата се наскоро хипотеза за този вид паметници се нуждае от доказателства – Вж: Ал. Кузев, Сребърни момински колани от XIV в. – В: Сборник в чест на акад. Димитър Ангелов, С., 1994, с. 245-247
33. Л. Горина, Походът на граф Амедей VI Савойски против България през 1366 – 1367 г., ИП, XXVI, 1970, 6, с. 71 – 78; Ст. Недев, Походът на савойския граф Амедей VI до Цариград и нашето Черноморие през 1366 – 1367 г., ВИСб, 1971, 5, с. 45 – 61; В. Гюзелев, Средновековната крепост Калиакра през XIII – средата на XV в., ИНМВ, IX (XXIV), С., с. 123 – 138
34. Л. Горина, Походът…, с. 77; В. Гюзелев, Средновековната…, с. 126
35. Ст. Недев, Походът…, с. 58 и бел. 3
36. Л. Горина, Походът…, с. 76 – 77
37. Пак там, с. 77
38. Целите на това предварително съобщение не позволяват подробно разглеждане на тази тематика, което ще бъде цел на друга работа.
39. П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия по история на България, 2, С., 1978, с. 175 – 179
40. В. Гюзелев, Средновековната …, с. 126
41. Ст. Недев, Походът…, с. 55
42. Ал. Кузев, Накитните…, с. 46
43. История на България, 3, С., 1982, с. 360 – 361; В. Гюзелев, Средновековната …, с. 128
44. В. Гюзелев, Средновековната …, с. 128 – 129
45. П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия …, с. 185 – 201

THE NEWFOUND MEDIEVAL TREASURE TROVE BY THE VILLAGE IZVOROVO, VARNA

Ivan Petrinski

(Summary)

The treasure, received in the NMH, contains of well-known types of adornments from the time of the second Bulgarian kingdom, made of gold and silver, and a gold coin of emperor Andronicus II and Andronicus III, 1325–1328, as well as clippings of gold coin. The ornaments of the treasure could be related to a wide span of time – from the second half of the XI to the second half of the XIV century.

The deposition of the datings shows that they all may belong to a period of less than 150 years during XIII-XIV century. The absence of ornaments in the treasure of Izvorovo that characterize the second half of the XIV century leads us to the period 25–29 October 1366 and probably the date of its concealing is the beginning of the siege of Varna by the troops of Amedeus VIII of Savoy.